

W KRĘGU PROBLEMÓW ANTROPOLOGII LITERATURY

TOPOS DOMU DOŚWIADCZANIE ZAMIESZKIWANIA I BEZDOMNOŚCI

STUDIA POD REDAKCJĄ

WANDY SUPY I IWONY ZDANOWICZ

BIAŁYSTOK 2016

Recenzenci:

prof. dr hab. Ludmiła Łucewicz
dr hab. Alina Orłowska
dr hab. Halina Tvaranovitch, prof. UwB
dr hab. Dariusz Kulesza, prof. UwB

Projekt okładki:

Redakcja i korekta

Barbara Piechowska (jęz. polski)
Agata Rozumko (jęz. angielski)
Iwona Zdanowicz (jęz. rosyjski)
Bazyli Siegień (jęz. białoruski i ukraiński)

Redakcja techniczna i skład:

Bartosz Kozłowski

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2016

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku

ISBN 978-83-7431-490-0

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15-097 Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 14, (85) 745 71 20
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl> e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa:

SPIS TREŚCI

Topos domu. Doświadczenie zamieszkiwania i bezdomności

Wanda Supa Жилое пространство и менталитет индивида в русской прозе XX – XXI веков	15
Matylda Chrząszcz Samowar jako metafora domu w twórczości wybranych pisarzy rosyjskich XIX wieku	31
Элеонора Шестакова Феноменология бездомности героев мотива <i>русский человек на rendez-vous</i> в русской словесности XIX – первой трети XX вв.	41
Людмила Авдейчик Символика «небесной обители» в поэзии В. С. Соловьева	65
Анна Булгакова Дом и бездомье: топос Дом в пьесе Леонида Андреева <i>Жизнь человека</i>	83
Марина Красильникова Дом и «кочевье» в канунной русской культуре начала XX века	95
Алексей Овчаренко Безбытность в русской литературе 1920-1930-х годов. Постановка проблемы	109
Татьяна Комаровская Функциональная роль архетипов Дома и Дороги в раскрытии характера героини романа Джейн Смайли <i>Частная жизнь</i>	117

Янина Солдаткина Категория «дом/бездомность» в романах М. А. Булгакова и романе М. Петросян <i>Дом, в котором...</i>	123
Надежда Злобина Образ дома у дороги в поэме А. Т. Твардовского <i>Дом у дороги</i>	137
Nadzieja Monachowicz Houses in the Lives of Doris Lessing's Heroines	145
Наталья Ковтун <i>Изба – квартира – перекресток</i> : к вопросу о самоопределении героев в поздних текстах В. Шукшина	161
Ирина Середа Дом и бездомность в художественном мире В. Маканина 1990-х–2010-х	179
Олеся Никитина Дом в сказках Леонида и Ирины Тютчевых <i>Зоки и Бада</i> и <i>Школа зоков и Бады</i>	187
Paulina Charko-Klebot Dom, w którym nie można żyć. Prowincjonalna Rosja oczami niektórych uralskich dramaturgów	195
Grażyna Król „Tylko mi Ziemi całej do życia brak”. O bezdomnościach Andrzeja Babińskiego	209
Beata Morzyńska-Wrzosek Doświadczenie zamieszkiwania bez zadomowienia. Na przykładzie twórczości Julii Hartwig	227
Marta Niedziela-Janik Interpretacja motywu bezdomności w utworze Olega Pawłowa <i>Koniec wieku</i>	245
Сергей Преображенский Зимородок-гальциона как символ утраченного и обретаемого дома	259

Святлана Лясовіч

Канцэпт «дом» у сучаснай беларускай прозе (на матэрыяле раманаў Альгерда Бахарэвіча, Юрыя Станкевіча) 267

Doświadczenie przestrzeni

Neonila Pawluk

Печаль воспоминаний... Пространство – время – телесная проксемиа в рассказе *Поздний час* Ивана Бунина 279

Вера Шульган

Перехрестя шляхів: життєві та поетичні дороги І. Я. Франка 289

Наталья Кнэхт

Антропология взгляда: человек в меняющейся городской среде, новые формы чувственного опыта и борьба за читательское внимание 297

Ілона Смаглій

Міфологічний, реальний і віртуальний світи в поезії Світлани Йовенко 307

Юрий Подковырин

Смысловые параметры художественного пространства в современной русской драме 317

Елена Гулевич

Монтаж как повествовательный принцип в рассказе А. Бирса *Добей меня* 333

Ірина Кропивко

Речовий світ людини у створенні метафоричного художнього простору у творах С. Поваляевої *Ексгумація міста* та М. Туллі *Сни й камені* 345

Анна Кононова

Полярная энтропия светоизображения в живописи белорусских художников рубежа XX–XXI веков 363

Елена Лепишева

Сценическое время-пространство новейшей русскоязычной драмы Беларуси 377

Samowar jako metafora domu w twórczości wybranych pisarzy rosyjskich XIX wieku

Nie udało się do tej pory jednoznacznie ustalić pochodzenia samowaru. Wśród badaczy nie ma w tym względzie zgody: jedni twierdzą, że samowary to typowo rosyjski wynalazek¹, inni głoszą tezę, że urządzenia te zostały sprowadzone do Rosji w wieku XVIII z Zachodu, gdzie miały być używane, co trochę zaskakujące, do sporządzania bulionów². Są jeszcze inne opinie, mające charakter bardziej ogólny, mówiące, że prototypów samowarów należy szukać wśród niektórych tradycyjnych naczyń chińskich. A skoro sama herbata trafiła do Rosji bezpośrednio ze Wschodu³, to ze sporą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, że przedmiot służący do przygotowywania herbaty również ma wschodnie pochodzenie. Niestety, w tej kwestii pozostaje opierać się jedynie na mniej lub bardziej wiarygodnych domysłach. Z całą pewnością można natomiast powiedzieć, że już w drugiej połowie XVIII wieku samowary były obecne w rosyjskiej rzeczywistości i powoli, ale systematycznie zdobywały coraz większą popularność. W wieku XIX stały się na tyle powszechne, że wytwarzano je zarówno w wersji luksusowej (kosztowały wtedy nawet 100 rubli, co było równowartością konia albo panieńskiego posagu), jak i bardzo skromnej dla najuboższych, w cenie trzech rubli⁴. Tak duża rozpiętość cenowa dowodzi, że samowar

---

¹ Zob.: В. Мединский, *О русском пьянстве, лени и жестокости. Мифы о России*, Москва 2008, s. 173.

² Zob.: А.А. Баранов, О.Г. Баранова i in., *Русская изба. Иллюстрированная энциклопедия*, Санкт-Петербург 2004, s. 302.

³ Miało to miejsce w 1638 roku, za panowania Aleksego Michajłowicza. Carski poseł Wasilij Starkow przywiózł w darze od jednego z mongolskich chanów sześćdziesiąt cztery kilogramy herbaty, a sporadycznie już w początkach XVII w. przywozili ją do Rosji zachodni kupcy. Więcej na ten temat zob. np.: В.В. Похлебкин, *Чай*, Москва 2005.

⁴ Zob.: И.И. Шангина, *Русский традиционный быт*, Санкт-Петербург 2003, s. 452. Więcej na temat dziejów samowaru w Rosji zob.: *Самовары России*, текст, иллюстрации С.П. Калинин, Л.В. Бритненкова, Москва 2011.

w XIX wieku stał się przedmiotem powszechnego użytku i jednocześnie stałym elementem rosyjskiej kultury materialnej, choć należy podkreślić, że przecież nie tylko materialnej.

Jako rzecz towarzysząca człowiekowi w życiu codziennym samowar przeniknął do świata przedstawionego dzieł literackich epoki realizmu, a częstotliwość, z jaką od pierwszej połowy XIX wieku występował w literaturze oraz konteksty, w których się pojawiał, pozwalają zauważyć pewną prawidłowość: samowar niejednokrotnie występuje jako metaforyczne (czy też metonimiczne) ujęcie domu⁵: swoiste pars pro toto domu, w znaczeniu ogniska domowego, domowego ciepła, rodziny.

Jeśli weźmiemy pod uwagę zarówno polskie, jak i rosyjskie frazeologizmy związane z pojęciem domu: np. „ognisko domowe” („домашний очаг”) czy „domowe ciepło”, to okaże się, że samowar ze względu na swoje właściwości konstrukcyjne i fizyczne (chodzi przede wszystkim o tradycyjne samowary, które wymagają użycia rozżarzonego węgla, czyli żywego ognia) ma cechy uprawniające go do tego, by stać się nośnikiem takiego właśnie metaforycznego znaczenia domu. Ciepło, które emituje, skłania do gromadzenia się wokół niego, a wtedy staje się on jak gdyby zamiennikiem pierwotnego ogniska, „urzeczwionym” mikroogniskiem domowym.

Pierwsze utwory literackie, w których samowar można potraktować jako rodzaj ogniska domowego w skali mikro – to utwory Aleksandra Puszkina. W powieści *Córka kapitana* (*Капитанская дочка*) jest przedmiotem, który oprócz funkcji czysto praktycznej, czyli dostarczenia gorącej wody i utrzymania herbaty w odpowiedniej temperaturze, niesie wielki ładunek emocjonalny: przypomina o domu, stanowi jego dotykalny fragment, którego obecność w dalekiej i niebezpiecznej podróży daje poczucie bezpieczeństwa, pozwala, mimo dużego oddalenia, zachować z domem bliskość i więź. Pierwszy rozdział powieści, w którym bohater w towarzystwie swojego sługi Sawieljicza opuszcza dom, zawiera opis bagażu podróżnych. W walizkach sporo miejsca zajmuje komplet przyborów do przyrządzania herbaty:

На другой день поутру подвезена была к крыльцу дорожная кибитка; уложили в нее чемодан, погребец с чайным прибором и узлы с булками и пирогами, последними знаками домашнего баловства⁶.

⁵ Zależność między światem rzeczy a trwałością domu – centrum ludzkiego mikrokosmosu zauważa T. Суwjan. Zob.: Т.В. Цивьян, *К семантике и поэтике вещи*, [w:] idem, *Семiotические путешествия*, Санкт-Петербург 2001, s. 127.

⁶ А.С. Пушкин, *Капитанская дочка*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в десяти томах*, Москва 1964, t. VI, s. 398.

Zostają one określone przez narratora jako „ostatnia oznaka domowego rozpieszczenia” („последние знаки домашнего баловства”), a zatem samowar należy do tego obszaru rzeczywistości, który wyznacza dom – miejsce znane, bliskie i bezpieczne. Jego obecność w czasie wojny (a nawet sama myśl o nim) dodają otuchy i pozwalają przetrwać trudne chwile w poczuciu względnego bezpieczeństwa. Stary sługa z wielką determinacją troszczy się o to, aby, bez względu na okoliczności, można było nastawić samowar i napić się herbaty. Bohater intuicyjnie czuje konieczność tych zabiegów, ponieważ w stanie ciągłego zagrożenia i niepewności, wywołanych wojną i nieprzyjaznymi siłami natury (zamieć i burza śnieżna), gorący samowar jest elementem przekonującym o stałości i niezmienności świata, o istnieniu sfery rządzącej się określonymi, znanymi regułami – innymi słowy – o bezpiecznym, normalnym życiu i o domu. Przypomnienie o tym staje się jednym z warunków niezbędnych dla przetrwania.

W opowiadaniu *Trumniarz* (*Гробовщик*) samowar również wyznacza i oznacza przestrzeń domu. Bohater utworu, Adrian Prochorow, pijany po przyjęciu u sąsiada Niemca zapada w sen we własnym łóżku. We śnie nadochodzi go przerażający tłum, składający się z jego dawnych klientów-nieboszczyków. Koszmar senny jest na tyle sugestywny, że Prochorow traci przytomność i sen miesza mu się z jawą. W tym stanie bohater pozostaje jeszcze pewien czas po przebudzeniu, nie potrafiąc określić, co naprawdę wydarzyło się poprzedniego dnia, aż do momentu, kiedy spostrzega służącą rozdmuchującą żar w dobrze znanym samowarze:

Солнце давно уже освещало постелью, на которой лежал гробовщик. Наконец открыл он глаза и увидел перед собою работницу раздувающую самовар. С ужасом вспомнил Адриан все вчерашние происшествия. (...) Он молча ожидал, чтоб работница начала с ним разговор и объявила о последствиях ночных приключений (...)⁷.

Gdy służąca z rozbawieniem i lekką naganą wyjaśnia Prochorowowi, że nocne koszmary były jedynie skutkiem pijaństwa, widok oświetlonego jaskrawym południowym słońcem lśniącego samowaru staje się wyraźną przeciw wagą dla mrocznych, nocnych przygód trumniarza – potwierdza i ostatecznie przypieczętowanie powrót bohatera do domu. Powrót oczywiście umowny, bo fizycznie Prochorow przez cały czas w domu przebywał. Jest to powrót z krainy snu, z królestwa złych mocy. W kontekście opisanych zdarzeń samowar jest namacalnym przedmiotem należącym do świata żywych, jednoznacznie kojarzy się ze znaną i bezpieczną przestrzenią domu.

⁷ А.С. Пушкин, *Гробовщик*, [w:] idem, *Полное собрание...*, s. 128.

Kontynuację i utrwalenie takiego właśnie znaczenia samowaru znajdujemy w prozie Fiodora Dostojewskiego. We wczesnych utworach pisarza bohaterowie (a szczególnie bohaterki) chętnie utożsamiają go z domem. Już w powieści *Biedni ludzie* (*Бедные люди*) we wspomnieniach o minionym dzieciństwie i utraconym domu Warieńka Dobrosiołowa stale przywołuje obrazy rodziny zgromadzonej wokół samowaru. Ten przedmiot, będący źródłem fizycznego, dosłownego ciepła, zapewnia ciepło emocjonalne – poczucie emocjonalnego bezpieczeństwa i wzajemnego zaufania:

Бывало, по вечерам все повторяют или учат уроки; я сижу себе за разговорами или вокабулами, шевельнуться не смею, а сама всё думаю про домашний наш угол, про батюшку, про матушку, про мою старушку няню, про нянины сказки... ах, как сгрустнется! Об самой пустой вещице в доме, и о той с удовольствием вспоминаешь. Думаешь-думаешь: вот как бы хорошо теперь было дома! **Сидела я бы в маленькой комнате нашей у самовара, вместе с нашими; было бы так тепло, хорошо, знакомо**⁸.

Wrogiej przestrzeni szkoły, w której bohaterka doznała wielu krzywd, przeciwstawiony jest dom z kipiącym w jego centralnym miejscu samowarem:

Светло, ярко, весело! В печке опять трещит огонь; подсядем все к самовару, а в окне посматривает продрогшаяся ночью черная наша собака Полкан и приветливо махает хвостом. (...) Все так довольны, так веселы!⁹.

Inna bohaterka – Natasza Ichmieniewa z powieści F. Dostojewskiego *Skrzywdzeni i poniżeni* (*Униженные и оскорбленные*) również tęskni za domem i również wspomina szczęśliwe dzieciństwo. Aby wyrazić swoje uczucia recytuje wiersz Jakowa Połońskiego:

У меня ли не жизнь! Чуть заря на стекле
Начинает лучами с морозом играть,
Самовар мой кипит на дубовом столе,
И трещит моя печь, озаряя в угле
За цветной занавеской кровать¹⁰.

Dziewczyna szczególnie podkreśla znaczenie jednego wersu: „самовар мой кипит на дубовом столе”. Słowa wiersza korespondują z jej osobi-

⁸ Ф.М. Достоевский, *Бедные люди*, [w:] idem, *Полное собрание сочинений в тридцати томах*, Ленинград 1974, t. I, s. 28.

⁹ Ibidem, s. 84.

¹⁰ Ibidem, t. III, s. 227.

stym doświadczeniem, ucieleśniają jej tęsknoty, czego dowodzi emocjonalnie nacechowana wypowiedź bohaterki:

– Как это хорошо! Какие это мучительные стихи, Ваня, и какая фантастическая, раздающаяся картина. Канва одна, и только намечен узор – вышивай, что хочешь. Два ощущения: прежнее и последнее. Этот самовар, этот ситцевый занавес – так это всё родное...¹¹.

Nie wiadomo, czy własnym samowarem dysponuje Warieńka Dobrosiołowa, bohaterka powieści *Biedni ludzie*, ale raczej należy przypuszczać, że nie ma go, tak jak i nie ma go Makary Diewuszkin. Biedni ludzie nie posiadają bowiem własnych samowarów¹², chociaż czasami piją herbatę. Biedni ludzie nie mają też domów, ale wynajmują mieszkania, a nawet tylko pokoje – nie są zatem domownikami, ale lokatorami. Status „lokatora” i nieposiadanie samowaru oznacza, że ludzie ci nie mają nic, co mogłoby tworzyć chociażby pozór domu, dawać odrobinę intymności i poczucia bezpieczeństwa. A więc wszyscy lokatorzy nie dość, że żyją w ubóstwie, to w jakimś sensie pozostają bezdomni, mimo że mają dach nad głową. W ubogim środowisku petersburskiego lokatorskiego mieszkania posiadanie nawet najlichszego samowaru mogłoby, z jednej strony, stać się oznaką umownego bogactwa, z drugiej – dawałoby szansę na stworzenie bliższej relacji z drugim człowiekiem, przełamanie obcości i zmianę relacji z lokatorskich na zbliżone do domowych. O tym, że jest to możliwe przekonuje kolejna powieść F. Dostojewskiego *Wspomnienia z domu umarłych* (*Записки из мертвого дома*). W warunkach katorgi samowar ma do odegrania bardzo istotną rolę. Jest rzeczą, która wprowadza życie do martwego domu, bo mimo że „martwy”, to jednak nosi on miano „domu”. Ta „martwota” polega między innymi na tym, że relacje między mieszkańcami przebywającymi ze sobą dzień i noc, bo skazanymi na siebie, pozbawione są więzi emocjonalnych, mogących przełamać poczucie samotności, wyobcowania i lęku. Mały, krzywy samowar wykonany własnoręcznie w więziennych warunkach przez jednego ze skazańców, ustawiony na stoliku, wyznacza więc centrum wyjątkowej przestrzeni wyodrębnionej z więziennego świata. Wokół tego przedmiotu wraz z ludźmi gromadzą się pozytywne emocje: narrator utworu siada do samowaru z Akimem Akimyczem po to, by, jak mówi, pokonać samotność („не быть одному”):

¹¹ Ibidem, s. 227-228.

¹² W powieści *Biedni ludzie* wszystkie samowary, z których korzystają lokatorzy wynajmowanego przez Diewuszkina mieszkania, należą do gospodyni i są przez nią wypożyczane w określonych godzinach.

Я пробовал было рассматривать и разузнавать об них у Акима Акимыча, с которым очень любил пить чай, чтоб не быть одному. Мимоходом сказать, чай, в это первое время был почти единственною моею пищею. От чаю Аким Акимыч не отказывался и сам наставлял наш смешной, самодельный, маленький самовар из жести, который дал мне на подержание М. Аким Акимыч выпивал обыкновенно один стакан (у него были и стаканы), выпивал молча и чинно, возвращая мне его, благодарил и тотчас же принимался отделявать мое одеяло¹³.

Warto podkreślić, że podczas tych wspólnie z Akimem Akimyczem pi- tych herbat nie pada żadne słowo, a mimo to narrator czeka na te milczące spotkania, ponieważ bliskość drugiego człowieka i wspólne uczestnictwo w rytuale budzą w nim poczucie zaufania i wzajemnego zrozumienia. Ów mały rytuał, którego nieodzownym i podstawowym elementem jest samowar, staje się na katordze namiastką domu – małą oazą normalności, momentem wewnętrznego wyciszenia, pozwala odzyskać emocjonalną równowagę, ułatwia dystans wobec otaczającej rzeczywistości i daje szansę bliskiego kontaktu z innym człowiekiem – pozwala na przełamanie samotności.

Samowar towarzyszy pojęciu „dom” również w powieści *Biesy* (*Бесы*). W tym utworze samowar jest właściwie jedynym towarzyszem samotnika Kiryłowa:

- Кириллов, у вас всегда чай; есть у вас чай и самовар? (...)
- Чай есть, сахар есть и самовар есть. Но самовара не надо, чай горячий. Садитесь и пейте просто.
- Кириллов, мы вместе лежали в Америке... Ко мне пришла жена. Я... Давайте чаю... Надо самовар.
- Если жена, то надо самовар¹⁴.

Kiriłłow dobrze rozumie, że przybycie do Szatowa jego żony jest wydarzeniem wyjątkowym, które należy w odpowiedni sposób uczcić, zatem wypowiada jedno wymowne zdanie: „Если жена, то надо самовар”. Powrót żony Szatowa to dla obojga małżonków szansa na zbudowanie nowego domu, czyli w tym wypadku rodziny, zwłaszcza że ciężarna żona Szatowa wkrótce będzie rodzić. A gdy rodzi się człowiek, niezbędny okazuje się samowar. Ta zależność pozornie wydaje się pozbawiona sensu, ale nie dla Kiryłowa. Bohater nie zastanawia się nad jej sensownością, ale działa: przez cały czas porodu dba o to, by samowar nie zgasł. Ciepły, poniekąd „żywy” samowar zdaje się zapowiadać zmianę w losie Szatowa. Dzięki tej rzeczy,

¹³ Ф.М. Достоевский, *Записки из мертвого дома*, [w:] idem, *Полное собрание ...*, t. IV, s. 69.

¹⁴ Ф.М. Достоевский, *Бесы*, [w:] idem, *Полное собрание ...*, t. X, s. 435-436.

w zimnym dotychczas i pustym mieszkaniu bohatera robi się ciepło w dosłownym znaczeniu tego słowa, ale jednocześnie wraz z ciepłem fizycznym pojawia się ciepło emocjonalne. Obecność gorącego samowaru w sposób metaforyczny zdaje się wyrażać przemianę zachodzącą w życiu Szatowa: woda symbolizuje przecież początek nowego życia (podobnie jak ogień), a ogień można potraktować tu jak znak domowego ogniska. A zatem samowar jako przedmiot fizyczny – rzecz – wnosi ciepło do wychłodzonego mieszkania, będąc jednocześnie metaforą nowego życia, nowego domu. W takim ujęciu związek pomiędzy samowarem a narodzinami nabiera uzasadnienia. Dla porównania w innym miejscu powieści *Biesy* kapitan Lebiadkin wygłasza myśl: „Самовар кипел с восьмого часу, но... потух... как все в мире. И солнце, говорят, потухнет в свою очередь...¹⁵. Te słowa kapitana pokazują jakby odwróconą zależność: wcześniej mowa była o związku gorącego samowaru z pojawieniem się nowego życia, z początkiem, tu natomiast wygasły, zimny samowar można potraktować jako metaforę śmierci, czyli końca.

Dom bez samowaru nie istnieje również w wyobrazeniach tytułowego bohatera powieści Iwana Gonczarowa *Obłomow* (*Обломов*). Ilja Iljicz Obłomow, leżąc w wynajmowanym mieszkaniu przy ulicy Grochowej, w myślach tworzy idealną wizję swego przyszłego domu: ma go stworzyć przede wszystkim rodzina – gromadka dzieci i „królowa wszystkiego – żona”, a ponadto wygodnie urządzonego budynek mieszkalny, ogród i oranżerie. Marzenia Obłomowa są dopracowane w najdrobniejszych szczegółach, co pozwala sądzić, że mają one dla bohatera niebagatelne znaczenie. Wśród wymienianych przez Obłomowa przedmiotów tworzących dom przewija się również samowar, zajmujący w owym wymyślnym królestwie poczesne – centralne – i poniekąd uświęcone miejsce. Wyjątkowy charakter zapewnia temu przedmiotowi bliska obecność małżonki bohatera, która zasiada przy samowarze niczym królowa, a nawet bóstwo – bogini domowego ogniska. To wokół żony Ilji Obłomowa ogniskuje się życie domu. Ona jest jego ośrodkiem i opoką. Od niej zależy dobrobyt i powodzenie jego mieszkańców. Ilja Iljicz w swoich marzeniach czyni żonę królową, a nawet więcej – sakralizuje jej obraz. Samowar, który jest jej nieodłącznym atrybutem, nabiera zatem charakteru insygnium władzy w domowym królestwie i wraz z „królową wszystkiego” godnie góruje nad domostwem, dodając mu ciepła i blasku:

Ему представилось, как он сидит в летний вечер на террасе, за чайным столом, под непроницаемым для солнца навесом деревьев, с длинной

¹⁵ Ibidem, s. 207.

трубкой, и лениво втягивает в себя дым, задумчиво наслаждаясь открывающимся из-за деревьев видом, прохладой, тишиной; (...) кругом его самого резвятся его малютки, лезут к нему на колени, вешаются ему на шею; **за самоваром сидит... царица всего окружающего, его божество... женщина! Жена!**¹⁶.

Rzeczywistość, w której funkcjonuje Obłomow jest o wiele mniej poetycka od jego marzeń, ale w realnym świecie bohater dobiera sobie znajomych i przyjaciół spośród ludzi, dla których domowe ciepło, bezpieczeństwo i rodzina są najważniejszymi wartościami. Tylko oni są w stanie zaskarbić sobie zaufanie i przyjaźń Ilji Iljicza. W przytulnych pokojach Iwana Gierasimowicza na ścianach wiszą ryciny przedstawiające sielankowe sceny rodzinne, a punktem kulminacyjnym spotkań z gospodarzem jest wniesienie samowaru. Zarówno ryciny, jak i urządzenie do przygotowania herbaty są rzeczami, które kierują myśli Ilji Iljicza ku wymarzonemu domowemu ognisku:

– У него, знаешь, как-то правильно, уютно в доме. Комнаты маленькие, диваны такие глубокие: уйдешь с головой, и не видать человека. (...) Гравюры всё изображают семейные сцены. Придешь, и уйти не хочется. Сидишь, не заботаешься, не думая ни о чем, знаешь, что около тебя есть человек... конечно, немудрый, поменяться с ним идеей нечего и думать, зато нехитрый, добрый, радушный, без претензий и не уязвит тебя за глаза! (...) Потом Марфа приносит самовар¹⁷.

To niejedyny moment w powieści, gdy myślom bohatera o szczęściu rodzinnym, będącym kategorią niematerialną, towarzyszy gorący samowar, czyli rzecz – przedmiot materialny¹⁸. W poniższym fragmencie można dostrzec pewną aluzję do „ogniska domowego”: podczas spotkania przy samowarze bohater uświadamia sobie, co naprawdę może dać mu szczęście i spełnienie. Jego „światło i ciepło” („свет и тепло”) to właśnie metafora domowego ogniska. A tymczasem ciepło i blask biją od samowaru, który skupił wokół siebie ludzi szczerych i szlachetnych – tych, którzy w przyszłości mogą stworzyć rodzinę Obłomowa:

Остальной день подбавил сумасшествия. Ольга была весела, пела, и потом еще пели в опере, потом он пил у них чай, и за чаем шел такой задушевный, искренний разговор между ним, теткой, баринном и Ольгой, что Обломов чувствовал себя совершенно членом этого

¹⁶ И. Гончаров, *Обломов*, Москва 1965, s. 97-98.

¹⁷ Ibidem, s. 196.

¹⁸ O dwoistości rzeczy i ich związku z kategoriami niematerialnymi pisze T. Cywjan. Zob.: T.B. Цивьян, *К семантике...*, s. 123.

маленького семейства. Полно жить одиноко: есть у него теперь угол; он крепко намотал свою жизнь; **есть у него свет и тепло – как хорошо жить с этим!**¹⁹.

Rzecz ma charakter pasywny, podporządkowany, służebny wobec człowieka – nie inaczej jest z samowarem. Jego głównym zadaniem jest dostarczanie gorącej wody do herbaty. Ale obok tej funkcji ukształtowała się inna, wykraczająca poza wymiar czysto praktyczny i użyteczny: samowar pozostając rzeczą z istoty swej martwą, ma moc „ożywiania”, inaczej mówiąc udomowiania, oswajania nieprzyjaznego otoczenia (tak, jak to się dzieje we *Wspomnieniach z domu umarłych*), wyznacza przestrzeń domu, czyli przestrzeń żywych (w *Córce kapitana*), czy też towarzyszy pojawieniu się nowego życia (w powieści *Biesy*) – jest więc silnie związany z kategorią domu. Stanowi jego centralny punkt (co najwyraźniej widać w powieści *Obłomow*), jego ośrodek. Wydaje się, że do takiej roli predysponowany jest samowar ze względu na swoje fizyczne właściwości, czyli współistnienie w jego obrębie dwóch życiodajnych żywiołów: ognia (ciepła) i wody.

Ponadto samowar, mimo że jest rzeczą, wykazuje cechy charakterystyczne dla istot żywych. Niejednokrotnie można spotkać się ze sformułowaniami, że samowar „śpiewa”, „sapie”, „mruczy”. Również ciepło, które wyzwala, sytuuje go bliżej istot żywych, niż rzeczy. I jeszcze jeden, ostatni aspekt, który wart jest odnotowania – ukryta w nazwie rzeczy jej swoista „samodzielność”, „aktywność” (oczywiście względna), przecząca nieco charakterowi rzeczy, ale korespondująca z metaforyczną, „domo-twórczą” funkcją samowaru.

¹⁹ И. Гончаров, *Обломов...*, s. 384.

SUMMARY**Samovar as a metaphor of home in the works of selected 19th century Russian writers**

In eighteenth-century Russia samovars were already quite common and with time they became even more popular. In the next century samovar as an object accompanying people in their everyday life became a part of literature and a significant motif of literary realism.

In the article certain regularity in Russian 19th century literature is presented – samovar is a metonymy of hearth and home. It takes place in such literary works as *The Captain's Daughter* by Alexander Pushkin, *Poor Folk*, *Humiliated and Insulted* by Fyodor Dostoyevsky or *Oblomov* by Ivan Goncharov. Taking into consideration the structure and physical characteristics (the need to use red-hot coals that is life fire) samovar obtains certain features which justify its metaphorical meaning of home. Its warmth makes people gather around and then it becomes a substitute of primordial bonfire as well as an “objectified” house microbonfire.

What is more, samovar remaining a non-living thing has a power to “add life”. In other words, it helps one to become accustomed to unfriendly surroundings, designate home space or accompany a new life. It is strongly connected with the category of home and it is its central point.

Keywords: Russian literary realism, 19th century, thing, home, samovar, metaphor, motif.

Słowa kluczowe: rosyjski realizm, XIX wiek, rzecz, dom, samowar, metafora, motyw.